

İBADETTE ŞEKİLCİLİK

-Münâfıkların Namazları Hakkında Psikolojik Bir Tahlil-

Yrd. Doç. Dr. Abdurrahman KASAPOĞLU*

Özet

Namaz ibadeti derûnî ve zahirî boyutları olan bir ibadettir. Bu iki boyutu birbirinden ayrı düşünmek mümkün değildir. Bazı insanların namazlarında zahirî boyut ile derûnî boyut arasındaki bağın koptuğu görülür. Kur'an, bu duruma münâfıkların kıldıkları namazları örnek gösterir. Münâfıklar gerçekte mü'min olmadıkları halde, kendilerini Müslümanlardan gösterebilmek için namaz kılarlar. Onlar farzîyetine inanmadıkları namazı kılarlarken farkında olmadan kendi iç dünyalarına ilişkin bazı ipuçlarını beden dilleriyle dışarıya yansıtmaktan kendilerini kurtaramazlar. Münâfıkların namaz kılarlarken ruh dünyalarını dışarıya yansıtan davranışları Kur'an'da "kâmû kûsâlâ" ifadesiyle dile getirilir.

Anahtar Kelimeler: İbadet, namaz, beden dili, münâfık.

Formalism In The Worship Of Prayer

-A psychological analysis of the Insinceres' (Munafiqs) Performing the Prayer-

Abstract

The worship of Prayer- namaz- has an external and an internal dimension. To consider these two dimensions

* İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

independent of each other is impossible. However, we might see some people in the prayers of whose the external and the internal dimension of the prayer is broken off. To exemplify this, Koran makes reference to the Insinceres' (Munafiq) prayers. The Insinceres do prayers although they are not internally devoted to Islam with the aim of presenting themselves as real believers for some worldly benefits. However, when they are externally performing the Prayer (namaz) to the necessity of which they don't believe, they can not help revealing the real aspects of their internal personalities. The internal personal characteristic of Insinceres which is to be revealed when they are performing the Prayer is expressed by the term 'Kamu Kusala' in Koran.

Key words: *worship, namaz, body language, sower of discord.*

Giriş

Namaz ibadeti derûnî ve zahirî boyutları olan bir ibadettir. Bu iki boyutu birbirinden ayrı düşünmek mümkün değildir. Namazın zahirî boyutu olan bedensel hareketler ve okunan dualar, namazı emreden Allah tarafından belirlenmiştir. Namazda okunması gereken dualar ve yerine getirilmesi gereken bedensel davranışlar, Allah'a yönelme duygu ve düşüncesiyle yüklüdür. Dinî duygu ve düşünce unsuru taşımayan, sadece şekilsel olarak yerine getirilen namaz rükûnları, gerçek manada kılınması gereken namazın karşılığı olamazlar. Namazda Allah ile iletişim kurmak durumunda olan bir mü'min, beden dili ve sözlü dile duygu ve düşünce boyutunu da ekleyerek namazı kılmak durumundadır. Mü'min kimse, namazda, bir insanın iletişim sırasında aktif hale getirebileceği bütün kabiliyet ve meka-

nizmalarını harekete geçirmek zorundadır. Çünkü namaz, insanın kendisini her şeyiyle Allah ile iletişime açtığı bir etkinliktir.

Bazı insanların namazlarında zahiri boyut ile derüni boyut arasındaki bağın koptuğu görülmüştür. Kur'an, buna münâfıkların kıldıkları namazları örnek gösterir. Münâfıklar gerçekte Allah'a ve namazın farziyetine inanmadıkları için, kıldıkları namaz derüni boyuttan yoksundur. Onlar sırf bedensel davranışlarıyla ve dillerinin telaffuzuyla namaz kılarlar. Bu tutum ve davranışların Allah'a duygusal ve düşünsel olarak yönelme boyutu mevcut değildir.

Bireyi dinî davranışa yönelten faktörlerden biri de, iç ve dış algılama biçimine dayalı olarak gelişen çevreye uyum kaygısıdır. Bu kaygıdan kaynaklanan dinsel davranışlarda, inancın etkisi olabileceği gibi; inanca dayalı olmayan diğer çevresel faktörler de etkili olabilmektedir.¹ Münâfıkların dinî davranışlarında, namazlarında olduğu gibi, dinî inancın etkisi değil, çeşitli sosyo-kültürel, ekonomik ve benzer dış faktörlerin etkili olduğu söylenebilir.

İnsan, gerçekte inanmadığı bir şeyi dışarıya karşı inanmış gibi gösterirken, beden diliyle bazı açıklar verir. Gereğine inanmadığı bir davranışı, sırf ortama uymak amacıyla gerçekleştirdiğinde, hareketlerinde gerçeğin bazı sızıntıları ortaya çıkar. Aynı durum münâfıkların namazlarında da kendini gösterir. Münâfıklar, istemeden ve gereğine inanmadan şeklen namaz kılarlarken, bedensel duruşlarından dışarıya sızan bazı ipuçları onların içyüzleri hakkında bazı mesajlar verebilir. Kur'an münâfıkların namaz kılarlarken bedensel davranışlarından ortaya çıkan sızıntıyı "kâmû kūsâlâ" ifadesiyle anlatır.

¹ Halil Apaydın, "İbadet Psikolojisi", Tabula Rasa-Felsefe Teoloji, sayı: 9, 2003, s. 188.

Namaz her şeyden önce bir dinî tecrübedir. Bu yönüyle araştırmamızda, dinî tecrübe konusuna, dinî tecrübenin duygu ve düşünce boyutuna, dinî semboller ile bu sembollerin derûnî boyutu arasındaki ayrılmaz ilişkiye yer vereceğiz. Münâfıkların, gereğine inanmadıkları halde şeklen kıldıkları namazda, beden dili sızıntılarına rastlandığını belirtmiştik. İşte bu konuya açıklık getirmek için, iletişim biliminde, yalan söyleyen kimselerin beden dillerinde onların gerçek yüzlerini ortaya çıkaran belirtilerin anlatıldığı verilere değineceğiz. Bedenin, duruş şekline göre dışarıya ne tür mesajlar verebileceği üzerinde duracağız.

Duygu Düşünce ve Pratik Olarak Dinî Tecrübe

Dinî tecrübe, kutsal bir şeye başvurma yani en mükemmel bir değere ve değerlerin kaynağına objektif yönelmedir. Dinî duygu sürekli olarak ilâhî âleme yönelik ve oraya doğru yükselme çabası içerisinde olan bir duygudur. Bu duygu, sonlunun sonsuz yüce kuvvete yönelmesi, güvenmesi, sığınması ve teslim olması ve bağlanması ile sonuçlanır. Hisseden ve isteyen bireyin ilâhî kuvvete yönelmesi, bu yolda gayret göstermesi, onun dindarlığını ortaya koyar.²

Dinî tecrübeler değişik şekillerde ifade edilebilmektedir. Bu konuda, ilgi/ihtiyaç, kavrayış/idrak, iman veya güven ve korku kavramlarıyla nitelenebilecek dördü bir dizi önerilmiştir. Bunlardan ilki, inanca istekli olma ve inanma arzusu şeklinde kendini gösterir. Bireyin kutsalla ilgili şuuru, ikinci unsuru oluşturur. Üçüncü unsur yani güven, bireyin hayatının, güvenilen ilâhî gücün elinde olduğu bi-

² Kerim Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1983, s. 35; Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, T.D.V. Yayınları, Ankara, 1993, s. 139; Paul E. Johnson, "Dini Tecrübe", Çev. Recep Yaparel, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: III, 1986, s. 200; Neda Armaner, *Din Psikolojisine Giriş*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1980, I/115; Zeynep Nezahat Özeri, *Okul Öncesi Din ve Ahlâk Eğitimi*, DEM Yayınları, İstanbul, 2004, s. 60.

lincini yansıtır.³

Dinî tecrübe, yeni bilgilere idraklere yol açar. Bu nedenle dinî tecrübeler insanın bütün yeteneklerini yani öğrenme ve algı süreçlerini, duygusal alanları harekete geçirir. Dinî tecrübe algılanışı itibariyle kognitif bir süreçtir. Kognitif içerikten yoksun olmamakla birlikte duygu yanı ağır basan bir tecrübedir.⁴

Dinî tecrübe kavramı, çok sayıda tecrübeyi içerir. Bu ifadeyi dar ve geniş anlamda kullanmak mümkündür. Dinî tecrübe tabiri, taklit derecesindeki dinî hayattan başlayarak her türlü dinî duygu, düşünce ve tutumu içine alabilecek şekilde, anlam bakımından geniş kapsamlı kullanılabilir. ⁵

Joachim Wach'ın ifade ettiği şekliyle dinî tecrübe, nihai gerçeklik olarak algıladığımız şey karşısındaki tepki verme tarzımızdır. Dinî tecrübe, pratik teslimiyetlere ve fiillere götürür. Kutsalın tecrübesi olarak tanımlanan dinî tecrübe, belli tutumlara ve farklı ifade şekillerine bürünür. J. Wach'ın, dinî tecrübenin objektifleşme yönlerini sınıflaması üç türdür. Birincisi, dinî tecrübenin teorik anlatımı olan akide, ikincisi pratik anlatım olan ibadet, üçüncüsü ise, sosyolojik anlatım olan dinî cemaattir.⁶

³ Charles Y. Glock, "Dini Teslimiyetin Tetkiki Üzerine (Dindarlığın Boyutları)", Çev. Faruk Karaca, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, sayı: 3, 2004, s. 50; Ali Ulvi Mehmedoğlu, *Kişilik ve Din*, Dem Yayınları, İstanbul, 2004, s. 28-29.

⁴ Mehmet S. Aydın, *Din Felsefesi*, Selçuk Yayınları, İstanbul, 1994, s. 86-87; Nils G. Holm, *Din Psikolojisine Giriş*, Çev. Abdülkerim Bahadır, İnsan Yayınları, İstanbul, 2004, s. 44; Ahmet Albayrak, "Dinî Tecrübenin Dışa Vurum Problemi", *Milel ve Nihal*, sayı: 2, 2005, s. 70.

⁵ Turan Koç, *Din Dili*, Rey Yayıncılık, Kayseri, 1995, s. 193; Mehmet Sait Reçber, *Tanrı'yı Bilmenin İmkânı ve Mahiyeti*, Kitâbiyât, Ankara, 2004, s. 89.

⁶ Joachim Wach, *Din Sosyolojisi*, Çev. Ünver Günay, M.Ü.İ.F.V. Yayınları, İstanbul, 1995, s. 44; Joachim Wach, *Dinler Tarihi*, Çev. Fuat Aydın, Ataç Yayınları, İstanbul, 2004, s. 11; Charles, H. Long, "Eliade'in Yapıtının Çağdaş İnsan İçin Anlamı", (Din ve Fenomenoloji, Haz. Constantin Tacou) Çev. Havva Köser, İz Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 93; Ünver

Dinî tecrübenin pratik anlatımı ritüeller olarak karşımıza çıkar. Ritüel, simgesel olan tüm biçimsel eylemlerdir. Daha dar anlamıyla ise, dinle ilgili simgesel eylemlerdir. Ritüel, kendine eşlik eden duygular adına tekrarlanır. Ritüel, insanların duygularını harekete geçirdikleri, uyandırdıkları önemli bir buluştur. Hareketlerin anlamlandırıcı yinelenmesi, ritüel sembollerin sınıfını oluşturur. Çeşitli şekillerde ritüelleri sergileyen kimseler, hareketleri aracılığıyla bedenlerine veya dokundukları eşyaya anlamlı bir duruş verirler. Hareket ve tavır dili, tarihin ilk çağlarından bu güne kadar dinde önemli bir vasıta olarak kullanılmıştır. Ritüelin tarihi ilk çağlara kadar uzanır.⁷

Ayinler belli noktalarda diğer davranış biçimlerinden ayrılırlar, tekrar edilen, klişeleşmiş, biçimsel etkinliklerdir. Litürjik düzenleri yani birtakım sözcük ve eylem dizinlerini içerirler. El bağlamak, eğilmek gibi bazı hareketler de itikat sembolleridir. Çağlar ve nesiller boyu tekrarlanan ayinler, kalıcı mesajları, değerleri ve duyguları eyleme çevirirler. Dinsel ayinler, çoğunlukla yalnız başına gerçekleştirilirler, ortaklaşa gerçekleştirilenler de vardır.⁸

Ayin, biçimsel ve ritmik bir tarzdır. Aynı amaçlara yönelmiş ve yeri geldiğinde hiçbir değişiklik olmadan tekrarlanan eylemdir. Ayinler, inançları ortaya koyma fonksi-

Günay, *Din Sosyolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1998, s. 217; Mehmet Taplamacıoğlu, *Din Sosyolojisi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1983, s. 177; Albayrak, *a.g.m.*, s. 75.

⁷ Gilbert Durand, *Sembolik İmgelem*, Çev. Ayşe Meral, İnsan Yayınları, İstanbul, 1998, s. 11-12; Alfred N. Whitehead, *Dinin Oluşumu*, Çev. Mevlüt Albayrak, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001, s. 55-56; Mehmet Kaplan, *Kültür ve Dil*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1998, s. 126; Seyit N. Erkal, *Alternatif Düşünceler Sözlüğü*, Çev. Komisyon, İnsan Yayınları, İstanbul, 2001, s.52.

⁸ Conrad Phillip Kottak, *Antropoloji*, Çev. Komisyon, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2001, s. 472; Yümnü Sezen, *İslam'ın Sosyolojik Yorumu*, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 143-144; Anthony Giddens, *Sosyoloji*, Çev. Hüseyin Özel-Cemal Güzel, Ayraç Yayınevi, Ankara, 2000, s. 464,471.

yonunu yerine getirirler. İnançları sürekli olarak diri ve güçlü tutarlar. Ayinlerin ritmi, bunlarla birlikte bulunması gereken duyguları hatırlatır. Sürekli tekrar edilen hareketler duyguları tazeler. Ayini oluşturan formalizm aracılığı ile insan kutsala ve kutsalla ilgili değerlere itaat duygularını hatırlar.⁹

Ayin esasen simgesel ve anlatımsaldır, çoğu kez araçsal olarak tasarlanmıştır. Fakat ayinde önemli olan husus ritmik ve biçimsel hareketlerin çağrıştırdığı duygudur. Dini amaçlı eylem ve davranışların fonksiyonu, dindar kimselerde uygun heyecan ve duyguları yaratmaktır. Dinsel davranışların hemen hepsinde, kutsal karşısında hissedilen coşku ve heyecan yer alır. Bazen dinsel davranışlara korku hakim olurken, bazen de sevgi, saygı ve beklentiler ağır basar. Dinî davranışlar, belirli bir dinden olmanın temel göstergelerinden birisi kabul edilir.¹⁰

Ritüelin, biri zahiri, diğeri derüni şeklinde iki temel boyutu olmakla birlikte, bunlardan ilkinin ikincisine hakim olması, baskın gelmesi durumuna sıklıkla rastlanır. Eğer bir ritüel, kendisine anlam yükleyen duygu, niyet ve düşünce gibi derüni boyutlar dikkate alınmayarak, sadece görüntüsel davranışlardan ibaret duruma gelirse, böyle bir ritüel dinî açıdan anlamını yitirir. Dinî tecrübenin teorik ifadesiyle pratik anlatımı birbirine sıkıca bağlıdır. Bir din hem tasavvurlar, fikirler toplamı, hem de dışa yansıyan davranış ve içten yöneliş şeklindeki tavırlar toplamıdır.¹¹

⁹ Eyyüp Sanay, *Genel Sosyoloji Dersleri*, G. Ü. Basın Yayın Yüksek Okulu Yayınları, Ankara, 1985, s. 132; Sulhi Dönmezer, *Toplumbilim*, Beta Basım Yayım, İstanbul, 1994, s. 246-247.

¹⁰ Ekber S. Ahmed, *İslâm ve Antropoloji*, Çev. Bedri Gencer, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995, s. 76; Feyzullah Eroğlu, *Davranış Bilimleri*, Beta Basım Yayım, İstanbul, 1995, s. 96-97; Metin İşçi, *Davranış Bilimleri*, Der Yayınları, İstanbul, 1996, s. 32.

¹¹ Ninian Smart, "Din ve İnsan Tecrübesi", Çev. Ali İhsan Yitik, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, İzmir, 1992, Sayı: 7, s. 427; Niyazi Akyüz, "Dinin Nesnelleşmesi", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara, 1997, sayı: 37, s. 299.

Bütün dinlerde kutsalın tecrübesi, varlığı zihnen belirlenmiş olan Tanrı ya da tanrısal güçler karşısında saygı fiilleriyle ifade edilmiştir. İnsan kutsal/Tanrı ile ilişki kurma ihtiyacını ibadet gibi formlar aracılığıyla karşılar. Bir dinin mensuplarının yerine getirdikleri bütün spesifik dinî pratikler, dinin ibadet boyutunu oluşturur. Dinin bir duygu ve davranış meselesi olarak ortaya çıkması, dinî tecrübenin pratik anlatımıdır. Dinî tecrübenin ifade şekillerinden ve dinî hayatın en temel tezahürü olan dinî pratikler, imanla sıkı bir ilişki içerisindedir. Bireyin dindarlığının ölçüsü ibadetleri yerine getirip getirmemesiyle değerlendirilebilir. Dinin teorik bildirisinde açıklanan iman konuları ibadetler aracılığıyla pratik anlamda uygulanır ve gerçekleştirilir.¹²

İlâhî olanın kelimelerdeki yansıması, iman sembollerindedir. Bunlar kutsal ile kurulan iletişimde kullanılan sözler, Tanrı'nın işaretleri olabilirler. Bu tür etkinliklerde dil vasıta olarak olayın içerisine girer, muhtevayı ise düşünce oluşturur. Örneğin, İslâm'da kutsal söz Allah'ın gönderdiği bir elçi tarafından insanlara iletilir. Bu sözlerde günlük hayatta kullanılan seslere yer verilir. Kutsal karakterinden dolayı kıraat edilerek dile getirilirler. Kutsal Kelâm'ın, kutsal özelliğini vurgulayan özel bir okuma tarzı vardır.¹³

Beden Yalan Söylemez

Münafıklar namazlarda beden dilini ve sözlü dili kul-

¹² Mehmet Taplamacıoğlu, *Din Sosyolojisi*, A. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1983, s. 183-185; Mustafa Aydın, *Kurumlar Sosyolojisi*, Vadi Yayınları, Ankara, 1997, s. 99; M. Emin Köktaş, *Türkiye'de Dinî Hayat*, İşaret Yayınları, İstanbul, 1993, s. 53; Mehmet Bayyigit, *Sosyo-Kültürel Yönleriyle Türkiye'de Hac Olayı*, T.D.V. Yayınları, Ankara, 1998, s. 94; Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1998, s. 222; Joachim Wach, *Din Sosyolojisi*, Çev. Ünver Günay, M.Ü.İ.F.V. Yayınları, İstanbul, 1995, s. 51-52.

¹³ Paul Tillich, *İmanın Dinamikleri*, Çev. Fahrullah Terkan, Salih Özer, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2000, s. 50; Annemarie Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, Çev. Ekrem Demirli, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 152; Ekrem Sarıkçıoğlu, *Din Fenomenolojisi*, Süleyman Demirel Üniversitesi Yayını, Isparta, 2002, s. 133.

lanırlar. Onların namazdayken gerçekte oluşturdukları iç dünyaları, ister istemez namaz kılış ve namaza yönelik şekillerine yansır. İşte bu yüzden gerçek duygu ve düşüncelerini saklamak isteyen insanların, duygu ve düşüncelerinin onların duruş ve hareketlerine nasıl yansıdığı üzerinde duracağız. İletişim biliminin konuyla ilgili verilerini aktaracağız.

İnsanlar genellikle sözcüklere hakim olurlarken, beden dillerine söz geçirmekte zorlanırlar; dilleriyle kolay, bedenleriyle ise zor yalan söylerler. Yalancının yüz ifadesi genelde normaldir. Çünkü mimikleri kontrol etmek zor olmaz, ama el, kol, ayak ve bacaklara hakim olmak çok güçtür. Açık vermeden yalan söylemek zordur. Yalan söyleyen kişide oluşan gerilim, bedende aşırı bir hareketlenmeye neden olabilir. İnsanlar yalan söylerken bedenlerinde belirli değişiklikler olur. Bir kimse konuşurken bazı gerçekleri gizliyorsa, ellerini içgüdüsel olarak gizleme ihtiyacı hisseder. Tavır ve hareketlerin anlattıkları, sözle anlatılanlarla uyum göstermiyorsa, jestler maskeleri düşürmüş olur. Karşımızdaki kişinin bize gönderdiği sözlü ve sözsüz mesajlar birbiriyle çeliştiğinde, her zaman sözsüz olanı gerçek mesaj olarak algılarız.¹⁴

Bazen kişi, bildiklerini saklamak, inanmadığı şeyleri ifade etmek durumunda olduğunu düşünebilir. Böyle bir halde iken kullanılan kelimelerle beden dilinin farklı şeyler anlattığı görülür. Bir kimsenin doğruyu söyleyip söylemediğini anlamak için, sözleriyle beden dili arasındaki tutarsızlığı izlemek yeterli olur. İnsan yalan söylediğinde en çok yüz

¹⁴ Wolfgang Zielke, *Sözsüz Konuşma*, Çev. Esat Mermi, Say Yayınları, İstanbul, 1993, s. 22; Ahmet Şerif İzgören, *Dikkat Vücudunuz Konuşuyor*, Academyplus Yayınevi, Ankara, 1998, s. 103-105; Akif Ergin, Cem Birol, *Eğitimde İletişim*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2000, s. 131; Akif Ergin, *Öğretim Teknolojisi: İletişim*, Anı Yayıncılık, Ankara, 1998, s. 179; Oğuz Saygın, Şafak Layıç, *Resimli Beden Dili*, 4x4 Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 31, 204, 211.

ve göz mimiklerine hakim olmaya çalışır. Yalan söyleyen kişinin konuşurken beden hareketlerinde bir artış olduğu söylenir. Söylediği yalanın anlaşılmasından korkan kişi şüphe uyandırmamak ve doğal görünmek için çaba harcar-ken dışardan fark edilip gözlemlenen ipuçları verir.¹⁵

Yalan söyleyen beyin, kişiyi, bir süre sonra suçluluk duygusu altında ruhsal ve bedensel bir gerilime iter. Beynin yarısı muhatabı kandırmak için dil dökerken, diğer yarısı bu baskıyı azaltmak için beden dilinde çelişkili mesajları tetikler. Beden diliyle yalan söylemenin zor oluşunun sebebi bilinçaltının otomatik olarak, sözlü yalan beyanından bağımsız hareket etmesidir. Bilinçaltı, yalan söyleyen kişiyi beden diliyle ele verir. Yalan sırasında bilinçaltı, kişinin söyledikleriyle çelişebilen bir hareket gibi görülen sinirsel bir enerji yayar.¹⁶

Beden dilinin sinyalleri “sızıntı” olarak adlandırılır. Çünkü kişi başka bir şey anlatmaya çalışırken, gerçek, görsel olarak bedeninden sızır. Bu tür kimseler, ellerini ve ayaklarını irade dışı hareket etmeleri durumunda, ilgisizlik-ten endişe duymaya kadar bir dizi duygu sızıntısına yol açı-labilirler.¹⁷

“Yorgun değilim”, “çok alçak gönüllüyüm”, gibi ifade-leri kullanan bazı insanlar, dinleyende söylenen tersi bir izlenim bırakabilir. Bu tür çelişkilerde, beden sözü doğru-lamaz ve negatif elektrik verir. Bir kimseye “sorun ne?” diye sorduğunuzda, omuz silker, kaşlarını çatar, yüzünü çevirip

¹⁵ Peter Thomson, *İletişimin Sırları*, Çev. Metin Yurtbaşı, Arion Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 141; O. Suat Özçelebi, *Konuşmak ve Anlaşılmak*, Sita Yayınları, İstanbul, 1998, s. 80-81; Zuhâl Batlaş, Acar Batlaş, *Bedenin Dili*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996, s. 145; Ercan Kaşıkçı, *İmaj: İletişim Beden Dili*, Hayat Yayınları, İstanbul, 2006, s. 222.

¹⁶ Allan Pease, *Beden Dili*, Çev. Yeşim Özben, Rota Yayınları, İstanbul, 1997, s. 23; Zülfikar Özkan, *Kazandıran Beden Dili*, Hayat Yayınları, İstanbul, 2006, s. 101; Saygın, Layıç, *a.g.e.*, s. 204.

¹⁷ Judi James, *Beden Dili*, Çev. Murat Sağlam, Alfa Basım Yayım, İstanbul, 1999, s. 50; Kate Kenan, *İletişim Kurma*, Çev. Veysel Atayman, İstanbul, 1997, s. 38.

“hiç, iyiyim” diye mırıldanırsa onun sözlerine inanmazsınız. Aksine onun bastırılmış beden diline inanır ve canının neye sıkıldığını öğrenmek istersiniz. Örneğin, bulunduğunuz bir ortamda insanların moralini yükseltmek için bir fikriniz vardır. Ancak o anda isteksiz görünmekte ve hatta bulunduğunuz yerde gevşek gevşek oturmaktasınız. Çevrenizdekilere, sözlü olarak çok iyi bir fikrim var deseniz bile, bedeniniz, “lütfen beni yok sayın” demektedir.¹⁸

Müşterilerini sık sık aynı şekilde karşılamak zorunda olan insanlar, bir süre sonra samimiyet eksikliği yaşamaya başlayabilirler. Muhataplarını selamlarken hep aynı sözcüğü kullansalar da, bir süre sonra gülümsemeleri zorlama ve belirsiz, bakışları ise donuk bir hal alır. Böylece olumlu imaj, yapmacıklık yüzünden erozyona uğramış olur. Bir kimse sözleriyle, “dayanışma içerisinde olmak ve sorunları birlikte çözümlenmek gerektiğini” belirtirken, geriye doğru bir hareket yapar yani karşısındakinden uzaklaşırsa, sözünde ifade ettiği düşüncesinde ciddi olmadığını ortaya koymuş olur.¹⁹

Belli bir ortamdaki genel havaya uyma zorunluluğu hisseden bazı kimseler, farklı bir kanaate sahip olsalar da “hayır” demede güçlük çekerler. Fakat onların bu ruh halleri beden diline yansır. Örneğin, bir toplantıda bir konuda karar alma aşamasına gelindiğinde katılımcılardan birisi sol elini ağzına götürmüştür. Bu davranışı fark eden birisi, alınan kararlar ilgi ne düşündüğünü o şahsa sorduğunda “hiç” cevabını almıştır. Düşüncesini açıkça söylemek istemeyen şahıs genel havaya uyma zorunluluğu hissetmiş, “hayır” diyememiş, ama beden diliyle bazı sinyaller vermiş-

¹⁸ Matthew McKay ve diğerleri, *İletişim Becerileri*, Çev. Özgür Gelbal, Hekimler Yayın Birliği, Ankara, 2006, Adil Maviş, *Söz Söyleme İnsanları Etkileme Sanatı*, Hayat Yayınları, İstanbul, 2004, s. 57-58; s. 89-90; Pease, *a.g.e.*, 18.

¹⁹ Zielke, *a.g.e.*, s. 22; James, *a.g.e.*, s. 50.

tir.²⁰

Bazı insanlar, olduklarından değişik görünmeye çalışarak bazı yüz ifadelerine ve jestlere öykünürler. Fakat genellikle bu tür öykünmeler gerçek toplumsal kimliği gizlemede yetersiz kalır.²¹

Hareketler, kaçınılmaz olarak bir kişinin davranış veya duyguları hakkında doğruyu söyler. Bedenin duruş biçimi, insanın duygularını açığa vurması bakımından sözsüz iletişimin en çok bilinen etkenidir. Duruş ve hareket şekli pek çok durumda kişinin iç dünyasını, ruh halini yansıtır; isteksizlik, dinginlik gibi tutumları ifade ederler. Kişinin oturuşu, ayakta duruşu, yürüyüşü onun atılgan, çekingen ya da baskı altında olduğu konusunda fikir verebilir. Örneğin, boynu bükük, sırtı kambur, kaşları çatık ve esner durumdaki kişinin uyanık ve dinç bir ruh haline sahip olduğunu söyleyemeyiz. Dik bir duruş, kendine güven, canlılık ve hayat enerjisi ifadesidir. Buna karşılık çökük bir oturuş, azalmış bir hayat enerjisini, çekingenliği dile getirir. Karın ilerde, baş, omuz ve ayakların geride olduğu bir duruş açık bir tereddütün belirtisidir. Göğüs geri çekilmiş, baş öne eğik ve karın ilerde şeklindeki duruş uyuşukluk ve ilgisizlik ifadesi olabilir. Psikoterapide özellikle bu tür mesajlar üzerinde önemle durulur. Terapist, kendinden yardım istemeye gelen hastanın sözlerinden çok, bedeninin ilettiği mesajlara ağırlık verir.²²

Bedenin duruşu yüz ifadesinden daha zor kontrol

²⁰ M. İzzet Necip, *Sözsüz İletişim*, Çev. Ramazan Önal, Bilge Yayınları, İstanbul, 2003, s. 68-69.

²¹ Merih Zillioğlu, *İletişim Nedir*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1996, s. 193.

²² Stuart Sillars, *İletişim*, Çev. Nüzhet Akın, M.E.B., İstanbul, 1995, s. 76; Eleri Sampson, *Doğru İzlenim Brakma*, Çev. E. Sabri Yarmalı, Damla Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 46; Ersin Altıntaş, *Devrim Çamur*, Aktüel Basım Yayım, İstanbul, 2004, s. 139; Doğan Cüceloğlu, *Yeniden İnsan İnsana*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996, 41; Ruhi Selçuk Tabak, *Sağlık İletişimi*, Literatür Yayınları, İstanbul, 1999, s. 52; M. Emin Yıldırım, *İnsanî İlişkilerde İlahî Ölçü*, Kalem Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 108; Pease, *a.g.e.*, s. 17; Özkan, *a.g.e.*, s. 168.

edilebilmektedir. Örneğin, endişeyi yüz ele vermese de duruş ele verebilir.²³ İnsanın, tembellik anlamına gelebilecek bazı duruş şekilleri vardır.²⁴

Kur'an'a Göre İçerikten/Özden Yoksun Şekilci İbâdet

Kur'an, münâfıkların kıldıkları namazları, “an salâtihim sâhûn” ifadesiyle tasvir etmiştir. Kur'an'da bu ifade, münâfıkların namazda, sergiledikleri bedensel fiillerle sözlü ifadelerin duygusal ve düşünsel içerikten yoksun olduğunu anlatmak için kullanılmıştır. Münâfıkların bu namazları, şeklen yerine getirilen, fakat içsel/derûnî boyutu bulunmayan ibadetlere örnek gösterilmiştir:

“Şu namaz kılanların vay hâline ki, onlar namazlarından gaflet ederler. Onlar gösteriş için ibadet yaparlar.”²⁵

Âyette, “fi salâtihim” değil, “an salâtihim” ifadesi kullanılmıştır. Bir başka deyişle, salât kelimesinin başına “an” edatı konulmuş, “fi” edatı konulmamıştır. Eğer “fi” edatı getirilmiş olsaydı, âyette, namazlarında yanılan mü'minlerden bahsedilmiş olurdu. Böylece namazında yanılan mü'min kimse âhiret azabıyla tehdit edilmiş sayılırdı. Oysa her mü'minin namazında yanılabilmesi olağan bir durumdur. Şeytanın vesvesesiyle ya da o anki ruh haline bağlı olarak mü'min namazda hata yapabilir. Dolayısıyla Yüce Allah bu âyette, namazda yanılan mü'minlerden bahsetmemiş, namazını vaktinde kılmayan, kılarken de lâubâli davranan, aynı zamanda gösteriş niyetiyle namaz kılan kişilerin düşünce ve tutumlarını kastetmiştir. Bu âyette geçerli olan hükmün, namazlarında yanılan mü'minlerle bir ilgisi yoktur. Mü'minin namazdaki “sehv”i ile münâfiğın

²³ John Fiske, *İletişim Çalışmalarına Giriş*, Çev. Süleyman İrvan, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1996, s. 97.

²⁴ François Caradec, *Beden Dili Sözlüğü*, Çev. Ceyda Aktaş, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 143, 224.

²⁵ Mâ'ün, 107/4-6.

namazdan “sehv”i birbirinden ayrı tutulmalıdır. Mü’min namazda “sehv”eden, münâfık ise, namazdan “sehv”edendir. Namazında yanılan mü’min sehv secdesiyle hatasını telâfi etmeye çalışır. Mü’minin yanılması kasıtlı olmayıp, Allah tarafından bağışlanabilir niteliktedir. Münâfığın namazında ise namaza karşı tamamen bir ilgisizlik söz konusudur.²⁶

Müfessirler bu âyete konu olan kimselerin münâfıklar olduğunu belirtmişlerdir. Âyette, namazlarında gaflet ettiği söylenen kimseler hakkında şu yorumları yapmışlardır:²⁷

1. Onlar namazı ihmal eden, farzları vaktinde kılmayıp onu vaktin dışına çıkaranlardır veya namazı ilk vaktinde edâ etmeyip sürekli son vaktine bırakanlardır.

²⁶ Ebu’l-Kâsım Cârullah Muhammed İbn Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmizi’t-Tenzil*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1995, IV/799-800; Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut, 1997, XI/304; Ebû Hayyân Esiruddîn Ebû Abdullah Muhammed İbn Yusuf İbn Ali İbn Yusuf İbn Hayyân, *el-Bahru’l-Muhîr*, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut, 1990, VIII/517; Muhammed et-Tâhir İbn Âşûr, *Tefsîru’t-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, Dâru Suhûn li’n-Neşr ve’t-Tenvîr, Tunus, 1990, XV/567; Vehbe ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr*, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1991, XXX/423; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü’t-Tefâsîr*, Dâru’l-Fikr, Beyrut, tsz., III/609; Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’an Tefsiri*, Anadolu Yayınları, İzmir, tsz., XIII/7023.

²⁷ et-Taberî, XXX/201-202; Ebû Abdullah Muhammed İbn Ahmed el-Kurtûbî, *el-Câmiu li Ahkâmi’l-Kur’ân*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1993, XX/144; Ebû Hayyan, VIII/517; Ebû Muhammed el-Hüseyn İbn Mes’ûd el-Begavî, *Meâlimu’t-Tenzil*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmî, Beyrut, 1995, VI/506; Alâuddin Ali ibn Muhammed İbn İbrahim el-Hâzin, *Lübâbu’t-Te’vîl fi Maâni’t-Tenzil*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmî, Beyrut, 1995, VI/506; İmâduddin Ebu’l-Fidâ İsmail İbn Kesir, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, 1997, IV/593; Ebussuûd Muhammed İbn Muhammed el-İmâdî, *İrşâdu’l-akli’s-Selîm ilâ Mezâye’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut, 1994, IX/204; İbn Âşûr, XV/568; Ahmed Mustafâ el-Merâgî, *Tefsîru’l-Merâgî*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1998, X/500; Said Havva, *el-Esâs fi’t-Tefsîr*, Çev. M. Beşir Eryarsoy, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1990, XVI/400; ez-Zuhaylî, a.g.e., XXX/423; es-Sâbûnî, a.g.e., III/609; Ebu’l-A’lâ el-Mevdüdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, Çev. Muhammed Han Kayani ve Diğerleri, İnsan Yayınları, İstanbul, 1989, VII/107; Elmahlî Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul, tsz., IX/6168-6169; Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur’anı Kerim’in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1985, VIII/4101-4102; Yıldırım, a.g.e., XIII/7023-7024.

2. Kılmadıkları namaz dolayısıyla müteessir olmayan, pişmanlık duymayanlardır.

3. Açıkta namaz kılıp gizlide namaz kılmayan kimse-lerdir. Namazı gösteriş için kılıp, kendi başlarına kaldıklarında onu terk edenlerdir.

4. Mü'minlerin yanında, cemaat arasında namaza özen gösterip yalnız başlarına kalınca kılmayan veya lâubâli davranış içerisinde kılanlardır. Namazlarına önem vermeyip onu bir tür oyun, eğlence yerine koyanlar ve ciddi bir vazife olarak yapmayanlardır.

5. Kılıp-kılmamayı eşit sayıp namaza ciddi ilgi göstermeyenlerdir.

6. Namazı emredildiği gibi, rükûnlarını ve şartlarını gözeterek, rükû ve secdesini tam yaparak kılmayanlardır.

7. Namazı huşû içerisinde kılmayan ve onun anlamını düşünmeye önem vermeyenlerdir.

8. Bedeniyle secde eden, fakat zihniyle başka şeylere yönelen, namazda okuduklarının ne ifade ettiğini düşünmeyenlerdir. Diliyle namaz kıldığı halde ruhuyla namazdan faydalanmayanlardır. Şeklen namaz kılan, fakat namazın asıl muhtevasını benliklerinde ortaya koymayanlardır.

9. Namazlarında bilinçli ve kararlı olmayan, Allah'ı gerçek manada anmayanlardır. Namazın bütün aşamalarında Allah'ı zikretmeyi akıllarına getirmeyenlerdir. Namazın, bedensel rükûnlarını birtakım mutad hareketler, kıraatını ise ezberlenmiş sözler yerine koyanlardır.

10. Namazın farz olduğuna inanarak ve Allah'a yaklaşma amacı güderek namazı edâ eden Müslümanlar gibi namaz kılmayanlardır.

11. Namazı içtenlik ve niyetten uzak bir şekilde, yaptığı şeyin bilincinde olmayan kimse gibi kılanlardır. Dünyevî çıkar amacıyla namaza duranlardır.

12. Kıldıkları namazdan sevap beklemeyen, namazı terk ettiklerinde ise ilâhî azap korkusu yaşamayanlardır. Kıldıkları namazın yararına inanmayanlardır.

13. Bu kimseler namazı formalite gereği, isteksizce ve çabucak yerine getirirler. Namaz kılmaları bir musibeti bir an önce başlarından savmak gibidir.

Yukarıda sayılan özelliklerden kendisinde bulunan kişilerin de bu âyetten payı olduğu söylenmiştir.²⁸

Âyette sözü edilen kimseler, amellerini insanlara gösteriş için yaparlar, onlar tarafından övülmeyi ve beğenilmeyi beklerler. Gerçekte iyi kimseler olmadıkları halde kendilerini insanlara öyleymiş gibi göstermeye çalışırlar. İnsanlar arasında, sahip olmadıkları özelliklerle tanınmak isterler. Sevap kazanma ve ilâhî azap korkusuyla değil, mü'minler onları kendilerinden zannetsinler, iyi kimseler olduklarını söylesinler diye, sırf gösteriş için namaz kılarlar. Mü'minlere kendilerini takvâ sahibi insanlar olarak gösterebilmek için yapmacık bir huşû içerisinde namaz kılarlar. Namazlarıyla, Allah'ın rızasını kazanmayı amaçlamazlar. Kalplerinde gerçek namaz kılma bilinci taşımazlar, namazın hikmet ve sırlarına ulaşmayı hedeflemezler.²⁹

Dinî tecrübenin önemli unsurlarından birisi imandır. Oysa münâfıkların dinî tecrübe adına gerçekleştirdikleri ibadette inanca istekli olma ve inanma arzusu söz konusu değildir. Münâfıkların sergiledikleri dinî tecrübe gösterisinde, dinî tecrübenin teorik anlatımı olan akîde eksiktir. Münâfıkların namaz sırasında el bağlamaları, eğilmeleri, okudukları metinler, onların gerçek inançlarını ortaya koyan semboller değildir. Münâfıklar namazları, Allah'a ve

²⁸ Havva, *a.g.e.*, XVI/400.

²⁹ Ebû Cafer Muhammed İbn Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1980, XXX/202; *a.g.e.*, ez-Zemahşerî, IV/800; Ebussuûd, *a.g.e.*, IX/204; İbn Âşûr, *a.g.e.*, XV/568, el-Merâğî, *a.g.e.*, X/500; ez-Zuhaylî, *a.g.e.*, XXX/423; es-Sâbüni, *a.g.e.*, III/609; Yazır, *a.g.e.*, IX/6169; Bilmen, *a.g.e.*, VIII/4102.

O'nun dinine olan imanlarını ortaya koymak amacıyla kılmazlar. Halbuki bir mü'min için namazdaki sembolizm onun dinî inancının ifade şekilleridir. Mü'minin namazda ortaya koyduğu sözlü dinî pratikler, iman sembolleridir. Münâfıklar ise, Allah'a inanmadıkları gibi, namazı da farz olduğuna inanarak, Allah'a yaklaşma niyeti taşıyarak kılmazlar, kıldıkları namazın yararına da inanmazlar.

Münâfıklar kıldıkları namazlarda, dinî tecrübe sırasında hissedilen duygulara yer vermezler. Münâfıkların namazı, Allah'a yönelme, güvenme, sığınma, teslim olma, bağlanma gibi duyguları içermediği için, onların gerçek dindar olmadıklarını gösterir. Münâfığın namazda sergilediği simgesel eylemlere eşlik eden dinî duygular mevcut değildir. Namaz gerçekte dinî amaçlı bir eylem olmakla birlikte, münâfıklar, kıldıkları namazlarda, gerçek dindarların yaşadıkları duygu ve heyecanları hissetmezler. Münâfıklar namazdaki dinî sembollerini şeklen kullansalar bile, bu durum onlarda Allah'a karşı saygı ve sevgi gibi duygular uyandırmaz, O'na olan bağlılığı çağırıştırılmaz. Gerçekte duyguyla yüklü olması gereken namaz sembollerini münâfıkların namazlarında bu özelliği taşımaktan uzaktır. Münâfıkların namazları duygu boyutunu dikkate almadığı ve sadece görüntüsel davranışlardan ibaret olduğu için gerçek manada bir ibadet olma özelliğini yitirmiştir. Münâfıkların namazlarında huşû, samimiyet gibi duygulara yer yoktur, kıldıkları namaz için müteessir oldukları görülmemiştir.

Münâfıkların namazında, dinî tecrübe sırasında ortaya çıkan idrak ve kavrayış mevcut değildir. Münâfıklar, namazlarında kognitif yani öğrenme ve algı süreçlerine yer vermezler. Münâfıkların namazda sergiledikleri dinî sembollerin düşünsel yanları yoktur. Örneğin, münâfıklar namazlarında dinî metinleri okurlarken bunları tefekkür etmezler. Sadece dillerini hareket ettirirler, zihinleri ise oku-

duklarına duyarsızdır. Dillerinin söyledikleriyle zihinlerinin düşündükleri birbirinden farklıdır. Münâfıklar bedenleriyle namaz kılarken, zihinleriyle başka şeylere yönelirler. Namaz süresince Allah'ı akıllarına getirmeyen bu kimseler, Allah'ı anma konusunda bilinçli ve kararlı bir tavır ortaya koymazlar.

Namazın edâ edilip edilmemesi, bireyin dindarlığının göstergelerinden biri olarak kabul edilebilir. Nitekim dinî davranışlar belli bir dinden olmanın göstergeleri arasında yer alır. Münâfıklar bunu bildikleri için görünüşte namaz kılmışlardır. Kendilerini halkı Müslüman olan toplumunun üyeleri olarak göstermişlerdir. Fakat onlar gerçekte halkı Müslüman olan toplumunun üyeleri değillerdir, sırf çıkar amacıyla böyle davranmışlardır. Namaz, bir mü'min için gerçek anlamda İslâm'a mensubiyeti ifade ederken, münâfık için sahte/görünüşte bir aidiyet söz konusudur. Nitekim münâfıklar, mü'minlerin yanında namaz kılıp, yalnız kaldıklarında, namazı akıllarına bile getirmeyen kimselerdir.

Namaz, duygusal, zihinsel ve bedensel olarak çaba isteyen, ciddiyet gerektiren bir ibadettir. Münâfıklarda ise, namaza karşı tam bir ilgisizlik söz konusudur. Münâfıklar namaza önem vermeyen, onu bir oyun ve eğlence yerine koyan; namazı formalite gereği, isteksizce, yapmacık bir tavırla kılan kimselerdir.

Münâfıklar, gereğine inanmadıkları halde, namaz kılmaları gerektiğini düşünürler. Bu tür bir düşünceyle kılınan namaz, bir mü'minin şevkle ve inanarak kıldığı namazla farklılık gösterir. Her şeyden önce münâfığın namazı dinî duygu ve düşünceden yoksun olup sadece şekli bir gösteriden ibarettir. Bununla birlikte münâfıkların kıldıkları namazın şekilsel yanı bile, onların samimiyetlerine, inançsızlıklarına dair ipuçları verir. Kur'an iki âyette

(4/142; 9/54) “küsalâ” ifadesini kullanarak, namaz kılan münâfıkların tavır ve hareketlerinden dışarıya sızan samimiyetsizlik belirtilerine vurgu yapar:

“İkiyüzlüler, Allah’ı aldatmaya çalışırlar. Oysa O, onları aldatır. Namaza kalktıkları zaman üşene üşene kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar, Allah’ı pek az anarlar.”³⁰

“Sadakalarının kabul edilmesine engel olan sadece şudur: Onlar Allah’a ve elçisine karşı nankörlük ettiler; namaza üşene üşene gelirler ve istemeye istemeye sadaka verirler.”³¹

Münâfıklar, kendi zanlarınca Allah’ı aldatmak isterler, dışarıya karşı, gizledikleri asıl kanaatlerinin aksine bir görüntü vermek isterler. Kalplerindeki inkârı saklayıp, görünürde mü’min gibi davranmaya çalışırlar. Böylece Allah’ı aldattıklarını sanırlar.³²

Münâfıkların verdikleri sadakalar, Allah’ı ve peygamberini inkâr etmeleri yüzünden kabul edilmez. Allah’a ve peygambere inanmadıkları halde inanmış gibi göründükleri için yapmış oldukları infakın Allah katında bir değeri yoktur. İbadetlerin kabulünün şartı imandır, ameller ancak iman sayesinde geçerli olur.³³

Münâfıklar, mü’minlerle birlikte namaza kalktıkları zaman, tembelcesine, ağırlanarak,³⁴ istemeye istemeye,

³⁰ Nisâ, 4/142.

³¹ Tevbe, 9/54.

³² er-Râzî, *a.g.e.*, IV/248; Muhammed İbn Ali İbn Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, el-Mektebetü’l-Asriyye, Beyrut, 1995, I/666; es-Sâbüni, *a.g.e.*, I/312; Yazır, *a.g.e.*, III/1502; Bilmen, *a.g.e.*, II/691.

³³ İbn Kesîr, *a.g.e.*, II/377; el-Kâdi Nâsiruddîn el-Beyzâvî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1988, I/408; Muhammed Mahmûd Hicâzî, *et-Tefsîru’l-Vâzih*, Dâru’l-Ceyl, Beyrut, 1991, I/894; Abdurrahman İbn Nâsır es-Sa’dî, *Tefsîru’l-Kerîmi’r-Rahmân fî Tefsîri Kelâmi’l-Mennân*, Müessetü’r-Risâle, Beyrut, 1996, s. 300; Mahmut Toptaş, *Kur’an-ı Kerim Şifa Tefsiri*, Cantaş Yayınları, İstanbul, 1993, III/351.

³⁴ Namaz, Allah’a asi olan, âhirete inanmayan kimseler için “zor” bir iştir. Namazla ülfet etmeyenlere bu ibadet çetin bir iş gibi görünür: (el-

üşene üşene, yaptıkları şeyden hoşlanmayarak kalkarlar. Namazı mümkün olduğunda kısa tutarlar. “Nerdeyse onu kılmayacaklar!” Kıldıkları namazlardan sevap beklemezler, kılmadıkları yüzünden de Allah’ın azabından korkmazlar. Onları gerçek manada ibadete teşvik edecek bir motivasyon söz konusu değildir. Onların (sözde) namaz kılmalarına sebep olan şey vicdanlarının derinliklerinden kaynaklanmaz. İbadet yaparken, imandan, huşûdan, tefekkürden yoksundurlar, sağlam bir niyet, ciddî bir çaba ve gayret içerisinde olmazlar. Gerçekte değil, görünürde namaz kılarlar, onu her yönüyle eda etmeyi düşünmezler. Bundan da anlaşılıyor ki namaza yüksünmek münâfıkların belirgin özelliklerindendir. Münâfıklık, zorunlu olarak ibadette tembelliği beraberinde getirir.³⁵ Münâfıkların ayağa kalkışı, namaza

Mevdudî, *a.g.e.*, I/58; Bilmen, *a.g.e.*, I/, 47) “Sabırla namazla Allah’tan yardım dileyin, şüphesiz bu, Allah’a saygı gösterenlerden başkasına ağır gelir.” (Bakara, 2/45) Gönülden gelerek Allah’a itaat eden, O’ndan korkan ve bir gün Allah’ın huzuruna döndürüleceğine, dünyada yapmış olduğu davranışların karşılığını göreceğine inanan kimse için ise, namaz zevklî, ruha iyi gelen bir ibadettir. Namaz ancak “huşû” sahibi olan, Allah’ın indirdiklerini tasdik eden, kalbi imanla dolu olan, Allah’ın azabından korkan, itaat ederek boyun eğen, bütün benliğiyle O’na yalvaran kimselere ağır gelmez. Onlar bu gibi ibadetleri büyük bir şevk ve gayretle eda ederler. Ruhlarını huzura kavuşturmak, gönüllerini doyurmak, durumlarını iyileştirmek, kalplerindeki çalkantıyı dindirmek için kendilerini namaza verirler. (İbn Kesir, *a.g.e.*, I/91; el-Merâğî, *a.g.e.*, I/94-95; ez-Zuhaylî, *a.g.e.*, I/156; el-Mevdudî, *a.g.e.*, I/58; Bilmen, *a.g.e.*, I/48; Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, Bayraklı Yayınları, İstanbul, 2001, I/388)

³⁵ ez-Zemahşerî, *a.g.e.*, II/271; er-Râzî, *a.g.e.*, IV/248; Ebu’l-Hasen Ali İbn Muhammed İbn Habîb el-Mâverdî, *en-Nüket ve’l-Uyûn*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, tsz, I/538; eş-Şevkânî, *a.g.e.*, I/666; el-Kurtubî, *a.g.e.*, VIII/104; Ebû Muhammed Abdülhak İbn Gâlib İbn Atıyye el-Endelûsî, *el-Muharreru’l-Veciz fî Tefsiri’l-Kitâbi’l-Aziz*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1993, II/127; Abdullah İbn Ahmed en-Nesefî, *Medâriku’t-Tenzil ve Hakâiku’t-Te’vil*, Dâru’n-Nefâis, Beyrut, 1996, I/375; İbn Kesir, *a.g.e.*, II/377; el-Beyzâvî, *a.g.e.*, I/408; Muhammed Cemâluddin el-Kâsimî, *Tefsîru’l-Kâsimî*, Dâru lhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut, 1994, II/522-523; el-Merâğî, *a.g.e.*, II/340; Ebû Bekr Câbir el-Cezâirî, *Eyseru’t-Tefâsir*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1995, I/560; es-Sa’dî, s. *a.g.e.*, 300; Seyyid Kutub, *Fî Zülâli’l-Kur’ân*, Dâru’ş-Şurûk, Kahire, 1997, III/1665; es-Sâbüni, *a.g.e.*, I/312; Yazır, *a.g.e.*, III/1502;

karşı ilgi ve sıcak duygu taşımayan, dolayısıyla da tıpkı ağır bir yük altında ezilen insanlar gibi isteksiz ve tembel bir şekilde kalkıştır.³⁶

Münâfikların namaza karşı üşenmeleri, yüksünmeleri, zaman zaman mü'minlerin de yaşayabileceği bir durumdur. Yorgunluk, uykusuzluk, aşırı meşguliyet, dinî hassasiyetin zayıflaması gibi durumlar, mü'minlerin namazlarında da üşenmeye benzer durumlara sebebiyet verebilir. Fakat münâfikların kıldıkları bütün namazlarda üşenme ve isteksizlik hakim iken, mü'minlerde bu durum geçici olarak ortaya çıkabilir. Mü'min üşenerek namaz kılsa bile, bu onun imanından, ilâhî varlık karşısında yaşamak istediği dinî tecrübeden kaynaklanır. Münâfığın namaz kılmasını motive eden güç, iman ve ilâhî varlık karşısında duyulan haşyet ve bağlılık gibi duygular değildir. Onlar, namazı emreden Allah'a, namazı insanlara öğreten peygambere ve onun getirdiği Kitab'a inanmazlar. Dolayısıyla onları namaz yöneltene sâik, inançları değildir. Oysa mü'min zaman zaman ibadetine üşengeçlik gösterse bile, namazını Allah'a imanının bir gereği olarak, Allah'a itaat ve bağlılık amacıyla kılar.

Özellikle camaatle kılınan namaz, Müslümanlar için bir tür sayım yani ictima gibidir. Günde beş defa her Müslüman, ezanla bu toplantıya çağırılmakta ve sayımda hazır bulunmaktadır. Münâfiklar bu toplantıya katılmadıklarında, kâfirlikleri ortaya çıkacağı için istemeye istemeye ve gönülsüz bir şekilde namaza gelmektedirler. Hz. Peygamber döneminde bir kişi düzenli ve vaktinde namaz kılmadıkça İslâm toplumunun bir üyesi sayılmazdı. Bir mü'minin camaatle namaz kılmaması, sürekli cemaatten uzak dur-

Bilmen, *a.g.e.*, II/691; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1991, II/385-386.

³⁶ Necati Kara, *Kur'an'da Beden Dili*, Bilge Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 429.

ması onun İslâm'a ilgisinin azlığına işaret ederdi. İşte bu yüzden o dönemde münâfıklar sürekli cemaate katılmak zorundaydılar. Tam bu noktada gerçek mü'minlerle münâfıkları birbirinden ayıran özellik, mü'minlerin büyük bir şevkle mescide gitmeleriydi. Münâfıklar ise cemaate isteksizce katılıyor, tüm davranışlarıyla namaza isteksizce katıldıklarını gözlerden saklayamıyorlardı. Onların bu davranışları Allah'ı zikretmeye ilgi duymadıklarını gösteriyordu.³⁷

Bir kimseden fazla söz etmemek, onu nadiren anmak hoşnutsuzluğun ve zorakiliğin ifadesidir. Çünkü insan sevmediği bir kimseden pek söz etmek istemez.³⁸ Kıldıkları namazda şekilciliğin hakim olduğu münâfıkların, Allah'ı az andıkları (4/142) da açıklanır. Allah'a inanmayan, O'nu sevmeyen münâfıkların Allah'ı az andıkları görülür. Gereğine inanmadıkları zikir /anma eylemini, sırf Müslüman görünüyor olmak için yaparlar. İçlerinde Allah'a karşı sevgi, haşyet, hayranlık, bağlılık gibi duygular taşımadıklarından, Allah'ı sık sık anmak akıllarından geçmez.

Münâfıklar, kıldıkları namazlarıyla insanlara gösterişte bulunurlar. Böylece kendilerinin de mü'minlerden sayılmalarını, kâfirlikle itham edilmemelerini isterler, mü'minler arasında itibar ve saygınlık kazanmayı hedefler. Belli bir ibadet eylemine katılırken, bunu samimi ve yürekten bir yönelmeyle ve inanarak değil, sadece gösteriş için, zevahiri kurtarmak niyetiyle yaparlar. Yaptıkları her iyi davranışta Allah'ın rızasını değil, insanların kendilerini bu davranışı yaparken görmelerini esas alırlar.³⁹

³⁷ el-Mevdudî, *a.g.e.*, I/341; Toptaş, *a.g.e.*, III/351;

³⁸ Kara, *a.g.e.*, s. 429.

³⁹ el-Mâverdî, *a.g.e.*, I/538; el-Endelüsî, *a.g.e.*, II/127; en-Nesefî, *a.g.e.*, I/375; el-Kâsimî, *a.g.e.*, II/523; el-Merâğî, *a.g.e.*, II/340; el-Cezâirî, *a.g.e.*, I/560; es-Sâbüni, *a.g.e.*, I/312; Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, Çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul, 1997, s. 364; Bilmen, *a.g.e.*, II/691.

Allah'ı hatırlarına getirmek istemezler, ansalar bile çok az anarlar, bunu kalpleriyle değil, sadece ağızlarıyla yaparlar. İnsanları görünce Allah'ı anarlar, görmeyince anmazlar. Az namaz kılarlar, başkalarının olmadığı yerlerde namaza durmazlar. İster namazda olsun isterse namaz dışında, Allah'ı çok az anarlar. Münâfıkların, Allah'ı zikretmelerinin “az” olarak ifade edilmesi; onların zikirlerinde ihlâsın bulunmaması, zikrin Allah'tan başkası için yapılması, Allah katında makbul olmaması, zikir sırasında bâtil şeylerle meşgul olunması ya da kalben anmanın azlığı manasına gelir.⁴⁰

Münâfıklar Allah'a inanmadıkları, namazın arziyetini kabul etmedikleri halde namaz kılmaları gerektiğini düşünmüşlerdir. Gerçek niyet ve düşüncelerini saklamak, inanmadıkları şeyleri ifade etmek durumunda olduklarını düşünmüşlerdir. Olduklarından daha farklı görünmeye çalışmışlardır. Müslümanlarla birlikte yaşarken ortamdaki genel havaya uyma zorunluluğu hissetmişlerdir. Mü'minlerden farklı bir kanaate sahip oldukları halde, onlar gibi görünmeye, davranmaya çalışmışlardır.

Kur'an, münâfıkların yalancılıklarının sözlerinden ya da yüz ifadelerinden değil, bedenlerinin durumundan kendini ele verdiği dikkat çekmiştir. (4/142; 9/54) Çünkü yalancılar yüz ifadelerini kolay kontrol edebilirler, ama el, kol, ayak ve bacaklarına hakim olmadıkça zorlanırlar. Yalandan namaza kalkın münâfıkların ellerinin ve ayaklarının irade dışı ortaya koyduğu hareketler, onların hissettiği ilgisizlik, endişe gibi pek çok duyguyu dışarıya sızdırır.

Gereğine inanmadan, yalandan namaz kılan münâfıkların içyüzünü, gerçek niteliklerini beden dilleri ele ver-

⁴⁰ er-Râzî, *a.g.e.*, IV/248; eş-Şevkânî, *a.g.e.*, I/666; en-Nesefî, *a.g.e.*, I/375; el-Kâsimî, *a.g.e.*, II/523; el-Merâğî, *a.g.e.*, II/340; el-Cezâirî, *a.g.e.*, I/560; es-Sâbûnî, *a.g.e.*, I/312; Yazır, *a.g.e.*, III/1502; Bilmen, *a.g.e.*, II/691-692; Toptaş, *a.g.e.*, II/351.

miştir. Namaz kılarlarken beden dillerine söz geçirmekte zorlanmışlardır. Namaz kılarlarken takındıkları tavır ve hareketler, sergiledikleri jestler onların maskelerini düşürmüştür. Yalandan kıldıkları namazın anlaşılmasından endişe eden ve doğal görünmeye çaba harcayan münâfıklar, dışarıdan fark edilip gözlemlenebilen ipuçları vermişlerdir. Münâfıklar namazlarıyla başka bir şey anlatmaya çalışırken asıl inanç ve kanaatleri görsel olarak bedenlerinden dışarıya “sızıntı” olarak yansımıştır. Münâfıkların namaz kılarlarken takındıkları jestler onların gerçek durumlarını gizlemede yeterli olmamıştır.

Bulunulan yerde gevşek bir duruş ya da çökük bir oturuş, boynu bükme, sırtı kamburlaştırma, karın içeride, baş, omuz ve ayakların geride olduğu bir duruş, esner bir vaziyet, uyanık ve dinç bir ruh halini değil, isteksizliği, uyuşukluğu ve ilgisizliği anlatır. Kur’an’da münâfıkların namaza kalkışını ifade eden “kâmû kûsâlâ” ifadesi de işte böyle bir duruşu dile getirmektedir. Çünkü münâfıklar, gereğine inanmadıkları namazı isteksizce kılmaktadırlar. Namaza kalktıkları zaman, üşene üşene, ağırlanarak, tembelcesine kalkarlar. Onların bedenlerine yansıyan bu görüntüler, imanın gereği olan ibadeti yapmadıklarını, gerçek manada ibadete teşvik eden bir motivasyona sahip olmadıklarını, namazda niyet, dinî duygu ve tefekkürden yoksun olduklarını, namaza karşı isteksiz ve gönülsüz olduklarını, sıcak ve samimi bir ilgi göstermediklerini ifade eder.

Münâfıkların namaz kılarlarken tam bir samimiyet eksikliği yaşadıkları, sırf zevahiri kurtarmak için namaz kıldıkları ortadadır. Onlar şeklen namazın bedensel fiillerini yerine getirseler, duâ ve âyetleri okusalar bile, tavırlarındaki yapmacıklık gözlerden kaçmaz.

Sonuç

Namaz ibadeti hem beden dili ve sözlü dil sembolle-

riyle hem de bunların eşlik ettiği düşünsel ve duygusal unsurlarla birlikte yerine getirilir. Münâfıkların sadece şeklen yerine getirdikleri namazı doğal bulmayan Kur'an, aynı zamanda zahiri unsurlarla bâtinî unsurlar arasındaki ayrılmaz ilişkiye vurgu yapar. Bu iki temel unsurdan birini taşımayan namazın, Kur'an'ın yerine getirilmesini istediği ibadetin karşılığı olamayacağına dikkat çeker.

Münâfıklar gerçekte mü'min olmadıkları halde, kendilerini Müslümanlardan gösterebilmek için namaz kılarlar. Onlar farziyetine inanmadıkları namazı kılarlarken farkında olmadan kendi iç dünyalarına ilişkin bazı ipuçlarını beden dilleriyle dışarıya yansıtmaktan kendilerini kurtaramazlar. Münâfıkların namaz kılarken ruh dünyalarını dışarıya yansıtan davranışları Kur'an'da "kâmû küsâlâ" ifadesiyle dile getirilir. Kur'an, böylece aynı zamanda beden diliyle iletişimin temel özelliklerinden birisine atıfta bulunmuş olur. İnsanın, diliyle yalan söylese bile beden dilinin onun ele vereceği kuralına dikkat çeker. Yalan söyleyen kişiyi ele veren beden dili unsurları, genellikle insanın duruşu, el, kol, ayak ve bedeninin tamamının yaptığı hareketlerdir. Kur'an da, namazda münâfıkların maskesini düşüren beden dili unsurunun, onların duruşları olduğunu belirtir.

Münâfıkların ibadetlerindeki şekilciliği ve ruh yoksunluğunu anlatan âyetlerin (107/4-6; 4/142; 9/54) mü'minleri bağlamadığını söyleyemeyiz. Münâfıkların ibadetlerinde bariz bir şekilde kendini belli eden şekilcilik ve derûnî yoksunluğun mü'minlerin ibadetlerine de sirayet etmesi muhtemeldir. İbadetin zevkini ve şevkini her zaman içinde duyamayan ve bu yüzden ibadeti düşünsel ve duygusal yönü eksik olarak sadece bedensel ve sözlü sembollerle edâ eden mü'minler olabilir. İşte gerçekte münâfıklarla ilgili olan söz konusu âyetler bu yönüyle mü'minleri de ilgilendirmektedir. Bu âyetler aynı zamanda, münâfıkların

ibadetlerinde içine düştükleri duruma, mü'minlerin de düşmemeleri için bir uyarı kabul edilebilir.

İbadette –şekil-öz ilişkisini konu edinen âyetlerin amaçlarından birisi, mü'minleri bu konuda bilinçlendirmek ve eğitmektir. Kur'an, ibadet eğitiminde, şekil-öz ilişkisini kaybeden, ibadeti şekilciliğe mahkum eden kimselere münâfıkların örnek vermektedir. Kur'an'da tasvir edilen münâfık tiplmesi, uzak durulması gereken, olumsuz bir model olarak mü'minlerin önüne konmaktadır. Kur'an'da, ibadeti şekilciliğe hasredenlerin tasvirlerinin yapıldığı âyetlerden hareketle, mü'minlerin de zaman zaman kendi ibadetlerini gözden geçirmeleri gerektiği mesajı çıkartabilir. Çoğu kere mü'minler, ibadetlerinde şekli boyutu muhafaza etseler de, zihinsel, duygusal boyutu kaybedebilmektedirler. İşte ibadette şekilciliği eleştiren âyetler, mü'minler için ibadetler konusunda birer uyarıcı ve nefis muhasebesi yapma aracı kabul edilebilir. Söz konusu âyetler ve içerdiği mesajlar, yaygın din eğitiminin verildiği hutbeler ve vaazlarda, her türlü dinî iletişim ortamında gündemde tutularak, ibadette şekil-öz ilişkisinin sürekli bir eğitimi sağlanabilir.

İbadetlerde özden yoksunluğu şekilciliği eleştiren âyetlerden hareketle günümüz din eğitimi için şu öneride bulunulabilir: Din eğitiminin verildiği örgün kurumlarda, ibadetlerin şekli koşullarının yanında derûnî boyutlarının da yeterince öğretilmesine özen gösterilmelidir.

Kur'an'da tasvirleri yapılan münâfıkların, ibadetleri bir yük olarak gördüklerine işaret edilmektedir. Çünkü onların ibadetlerinin dinî tecrübe boyutu yoktur, sadece şekilden ibarettir. Derûnî boyutu muhafaza edilebilen bir ibadet hiçbir zaman yük olarak görülmez, aşkla, şevkle, isteyerek yapılan bir eylem halini alır. Bu yüzden ibadet eğitiminde, ibadetin şekli koşullarının yanında, derûnî manası-

nın öğretilmesine önem verilmelidir.

